

— ինչպես երևում է, վիճակում է եւ մեզ
հետաքրքրող փնէլէ "բոլորովին հիշենաբան",
(Բ-էր. Հ-յէ.) հայ թարգմանութեան:

1/16 Փետրուարի 1895թ. Մոսկուա:

ԳՐ. ԽԱՆԱԹԵԱՆ:

ՅՈՐԴԱՆԻԹԻՆ ԶԻ. ՁԵՐԱՆՆԵՆԻ ՎՐԱՅ ՆՈՐԵՎԳՐԵՆ ՏԵԼԵԿՐԱԹԻՆՆԵՐ

Գնդ. Տրդատ Ժ. Վ. Պաշեան մեզի կը ծանուցանէ ճամբարս, որ ինքն ունի 1790ին ի Մարտիս տարուած "Պատմութիւն կայսերն Փոքիսմանսի", զորքը, որոնք տպագրութիւնն մինչեւ այսօր ծանօթ չի, եւ մոյց գրքին վրայ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ: Այս ճամբարն է հրատարակութեան եւ յիշ մանաւանդ իւր տպագրութեան հիմնադիր Յայրոթիւն Բ. Եւստանանիս գործունէութեան վրայ նորագոյն տեղեկութիւններ յաւանդարկելուս աշտուղ կը հրատարակենք:

ԽՈՐ.

Այս մտադիր պիտի ընեմ" որ "Գիրք եօթն իմաստասիրաց" կամ "Գիրք պատմութեան կայսերն փոքիսմանսի" տպագրութեան է նաեւ ի Մարտիս 1790ին, ի տպարանի Տ. Եւստանանի Գն. Հրապետց, որմէ մի օրինակ եւ ունիմ, իմ մասնաւոր պատասխան մէջ:

Մարտիս տպագրութիւնն 382 էջէ կը բաղկանայ. էջ 1 ճախար, — էջ 2—335 բուն գիրքն, — էջ 336—378 վիճակ, եւ էջ 379—382 Յիշատակարան:

Ճակատէ՛

"Գնդ" || պարտութեան իշխութիւն || փոքիսմանսի, եւ կնոջ թագուհայ || եւ որդւոյ նորին Գիտկրեանիսմանսի, եւ || եօթանց իմաստասիրաց:

Եւ վերստին տպագրեցեալ ծախիւք եւ տպիւք Տէր || Եւստանանի Եւստանանի Հրապետց:

|| Առ ի օգուտ Պատմութեան ազգիս Հայոց:

Ի Հայրապետութեան լուսանկար մօրն մերոյ || Սրբոյ Աթոռոյն Եւստանանի՝ Տեառն Ղուկասոյ || Սրբաշնորհարար Եւստանանի մանայն Հայոց:

Ի Յառաջնորդութեան Նոր Զուգայու երկնս || նման Աթոռոյն Տեառն Եւստանանի արհի Եպիսկոպոսի:

Յամի մարդերութեան բանին 1790

Իսկ ի թուին Հայոց 1239

Մարտիս 'ի տպարանի նոյն

Տէր Եւստանանի Եւստանանի Հրապետց:

Էջ 335, զարդի մը շուրջ տպագրութեան հետեւեղատառերն՝ որք ինքնին յայտնի են եւ բացատրութեան կարօտ չեն:

Ո Ն
Ս Տէր

Շ Յ Շ
Այս տառերն կրկնութեան են էջ 367 պարագէս՝

Ո
Հ Ս
Տէր Յ

Շ Շ

Գրքիս վերջն (էջ 379—382) եղած յիշատակարանն է՝

"Առ Բարեկէր ընկերացաւ. Հնորհիւ աստուծոյ յանկ երեսալ աւարտեցաւ տպութեան պատմութեան գրքուկիս այսօրին որ կոչի եօթն իմաստասիր:"

Բայց արդ յերես անկեալ յերկիր մեծաւ թախանձանք կողկողեալ ժտեմք ողջոյն բարեսէր բարեմիտ եւ աստուածուսուց խոհեմութեամբ զարգարեալ սուրբ հարցդ, որ որ հանդիպեցի մամ, մի սողգտեալ մեղադրիցէ, այլ անբարսիրս արասցէ ամենայնում ամենայնիւ, քանզի զտեառն Տօմարեալութիւն մեզ ապաւնեցաւ որ զմեզ պարսնան մինչեւ ցայսօր չստուգանել կարողս արար, աղաչեմք եւ հայցեմք ի ձեռք զի մի զնոյնք եւ որոնորք մերոց պակասութեան դուզէք. քանզի քաջ իսկ գիտեմք մեք եւս եթէ գն բազումք որք եթէ կամիցին կարողք են քան զայս լուսազոյնս հնարիկ յաղագս պայծառութեան հայեազեան սեռին, որպէս եւ տէր գիտէ ոչ սակաւ ինչ ծախս արարաք թող զմեր պիտեան հարախուճ տարժանուն մինչ զի զօրն ողջոյն ոչ բաւական գոյով եւ զգիշերն տիւ արարեալ առ գործն պարապեցաք քրտնաջան գեղեւնտօք, այլ անձանձրութիւն ընկալարուք զգուշաքեալ զաշխատանս եւ սիրով ընդունեալիք:

Արդ ի վաղձանք բանիս յիշեսցիք որպէս զվստասկաւոր ի ամեն Հայոց Տէր Եւստանանի Եւստանանի Հրապետցի, զնախկին սահմանօրն եւ զառաջնահար բազմաշխատ տընութեամբ առ ձեւ բերողն սոյնոյ գեղեցիկ տպարանիս:

Նա եւս յիշեսցիք զբազմաշխատ ձեւնաստուն աշակերտ եւ հոգեւոր հարազատ որդին իմ զնախկին Դասուր նոր Զուգայու թարգմանիցի Զարիֆեան եւ զնոյնին իւր որ ի սկզբանէ գործոյ վաստակակից իմ եղեւ:

Արժան է բարի յիշատակն թողուլ ի վերայ աշխարհի զպարուն Եւստանանիսման կոչեցեալն որ նախկին յորդորիչ գտաւ եւ ձիւ աշխատէր ի վերայ տպարանիս առ ի օգուտ ազգին խորհելով:

Այլ եւ անձինք բազումք բարեպաշտութեամբ զարդարեալք եւ ի յազգաշահ իրողութիւնս ուրախութեամբ սրտի նպաստել արդեան ձեռնամուկք (որոց դանուսնք գրեմք) ըստորեւ կարեքցեալ օգնեցին ի փառս միոյն աստուծոյ եւ ի պարծանս լուսաւորակերոն Տայկազեան տոհմին: Բարձր բարեծնունդք նախ ազնուածին, բնութեամբ բարի, քաղցր, իմաստուն, հեղ, հանգիստ, որդեմած բարեհաճ և ազնիւ երեսասարդ Յարեմեան տոհմ Շ: նորհօք լի:

Կա եւս ամենայն պատուոյ արժանիք Աղայ Մարութ Յովսէփ փոնչեանց եւ պարոն Յարութիւն Կարապետ եւ պարոն Մանուկ Յակոբջան որ ոսկրիձ մանուկեանց ասի: Եւն նշանադրեալք ի գրքոյս անղուգ բարերարութեամբ միսիմարիչքն մեր: Կերթպպէն շնորհասկութիւն հասարակ բնակաց մագրասիս Տայոց ի մեծաց մինչեւ ցփոքանս տէր վարձատրեսցէ աստ եւ ի հանդերձելումս ամեն եւ դուք յիշօղքդ յիշեալ լիջիք անմահ գառնի աստուծոյ:

այս է երրորդ տպագրութիւն:

“Այս է երրորդ տպագրութիւն” ըսելով, կրնանք հասկնալ թէ այն գիրքն Մագրասայ մէջ երեք անգամ տպագրուած է, թէ ոչ՝ չի վուանայի: Եւ Կ. Պոլսոյ տպագրութիւնն տեսած եւ ասոր ալ երրորդ տպագրութիւն ըսած է:

Տ. Վ. Պ.

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԴՐՈՇԱՆԻՆԻՆՈՅ ՀՈՅՈՅ ՄՈՇԵՐԻՔԱՆԻՆ

Հայտնիքն Անտոնիոս Դրոշանին:

Այսօրուան ու սկզբնական Հայաբաղքին գիրքին ու մանաւանդ յատակագծին վրայ մեծ փոփոխութիւն մ'եղած է: Ան կայ միայն՝ որ հիմանկ ընդարձակուած է ու ասոն ասոն կանգնուած նոր շէնքերովք գեղեցիկ կերպարանք մ'աւանդ է:

Քաղքին կենդրոնը կը կացուցանէ գլխաւոր հրապարակն Ա, որ գրեթէ քառակուսի մը կը կազմէ. վասն զի մինչեւ երկայնութիւնը 125 եւ լայնութիւնը՝ 122 մէր է, ըսել է թէ իր ամբողջ բռնած միջոցը կամ մեծութիւնը 15.250 քառակուսի մէր է: Այս քաղաքայական մեծ շրջանին մէջ կը կատարուին երկու շաքաթական՝ ու չորս տարեկան մեծ սունավաճառները:

Այս հրապարակին շուրջ մէջ տեղը կեցած էր Ա մինչեւ 1893 միայն մեծ խորհրդանշոյն իր գորաւոր կամարներով, որ Հայոց հոն գաղթեցին քիչ մը ետքը կանգնուեցաւ իրբեւ վաճառանոց կամ արեւելեան շուկայ: Աս շէնքին վրայ քաղաքային տարութիւնն աւելցուց նախորդ դարուն սկիզբները՝ գտնիկն մըն ալ, ուր կը կատարէր իր գաղտնի խորհուրդներն ու ժողովքները: Էնքին վարի մասը մնաց միշտ մասնաւոր գերդաստանաց կամ առանձնական մարդիկներուն ձեռքն, որոնք զայն կը գործածէին իրբեւ խանութ ու կրպակ: Հասարակութիւնը հետզհետէ այս խանութները մասնաւորներէն իրեն յատկացուց: Եւ որովհետեւ վարի — համեմատութեամբ սկաւ — շէնքը չէր կրնար վրան կեցած յաղթանակաւ յարկը տանել, ասոր համար 1889ին, քաղաքային որոշման մը համեմատ, աս խորհրդանոցը գողուեցաւ: Խորհուրդներն սկսան, իրեն դիմացն եղող Ե ակնաւորոցին մէջ (casino) կատարուիլ. իսկ վաղեմի խորհրդանոցն իրբեւ խախտուլ շէնք մը՝ յառաջուան որոշման համեմատ — 1893ին — գետնի հաւասար եղաւ:

Երկու հարիւր տարուան միջոցին մէջ շատ խորհուրդներ, որոշմունքներ ու վճիռներ ելան, պոռնակին (գունդ) տակէն: Այսպէս կը խուճուէր խորհրդանոցն, այն գազաթն եղած քարէ մեծ թակոյկին համար, որ տանիքին մէջ տեղը վերելք կեցած էր: Ցարեգրոց նայելով՝ մեր պապերը, շէնքը կանգնուելու ժամանակ, այս քարէ կափարիչով փակուած կուսի մէջ յիշատակարաններ գրած էին: Հիմանկ որ շէնքը վար առնուեցաւ, քարէ թակոյկին մէջ թղթի փշեղանքներ զատ բան մը չգտնուեցաւ: Ժամանակին խոնաւութիւնն ու անքննները, այն յիշատակարանաց թղթերը հետզհետէ փոխուեցան փշեղած էին: Այնպէս որ ասոնք էն թէ միայն կարդացուելու բաներ չէին, հապա գիտցող միայն կրնար ըսել թէ ասոնք ասոնք մը գրուած թղթեր էին:

Մեծ հրապարակին անընդմիջապէս կից եւ անոր հետ հաղորդութեան ու իրբեւ թէ շատ հարակիցութեան մէջ են վերին ու ստորին Ջրի փողոցները 1. Միջնափողոցին վերի ու վարի մասերը 2. Սողմանեան 5 ու Եօթը խաչերու 6 փողոցները. դարձեալ՝ Երեքասան քաղաքն Դ ու քաղքին գլխաւոր շրջապայութեանը 2 տանող փողոցները — Հայաբաղքին ուրիշ փողոցներն են, վերի ու վարի թղթատարութեան փողոցը (ասոն մը Կովիդեան փողոց) 3, ներ-